

ԷԼԻԶԱ ՕԺԵՇԿՈ

Gloria victis

(Փառք յաղթուածներին)

Թարգմ. ռուս.

I.

Սաւառնում էր հետաքրքիր անհանգիստ Քամին աշխարհի վրայ, լսում ջրերի, արտերի, ճանապարհի ծառերի, դաշտային ծաղիկների ոտտալիւնն ու պատմութեան ծառերը և—վշտում։ Նա վշտում էր ամենի մասին, ինչ որ տեսնում, լսում էր լայնատարած, ընդարձակ աշխարհի երեսին ու ունում... մինչև որ գալիս հասնում է ջրերով, կանաչներով ու ծառերով հարուստ այն երկիրը, որ կոչւում է Լիտովական Պօլէսիա։

Հէ՛յ, արագասլաց Քամու համար լայնարձակ, անսահման տարածութիւն, որ ծայրէ ի ծայր լեցնում էս երկիրն անարգել ու յաւէտ պահպանող հարթութիւնները։ Ո՛չ մի սար և ո՛չ մի բլուր, որին զարնուել կարողանար արագաթե Քամին. ո՛չ մի բարձրութիւն, որ արգելել կարողանար նրա թռիչքը. էլի մութ անտառը գուցէ մռայլուած դէմ ելնէր և անսահման ճառագայթների ու նրանց վրայ տարածուած ջրերի գլխին մի խօսք շնչար—գաղտնիք։

Բայց անտառը Քամուց դաղտնիք չունի. նրանք բարեկամներ են։ Քամին մուտք է գործում անտառի խորքը, ծայրէ ի ծայր անցնում է մացառուտները, որոնք պատմում են նրան ինչ որ տեսիլ, ինչ որ լսել են։ Իրար գիւղին ընկած, աստղազարդ գիշերները, ձիւնաշատ, լոյս օրերը, աշնանային թխաւմած, մռայլ, անձրևային գիշերները երկու բարեկամները երկար զրոյց են անում իրար հետ։

Այս անգամին Քամին սաւառնում էր Պօլէսիայի վրայով, երբ ամառային արեւը թեքուել էր արեւմուտք և նրա ճառագայթների փայլի տակ արշալոյսի պէս կարմրել էին մարգա-

գետանի մեխակները, և ծիածանի գոյն հագեւել ջրերը: Դանդաղ հոսում էին ջրերը իրենց բազմաթիւ հուներով, պլպլալով մանիշակի, ծիրանի և ոսկու գոյներով... իսկ նրանց վրայ՝ օդի մէջ հեաղհեաէ տարածւում և աճում էր խորին լուսթիւն:

Քամին չէր խանգարում լուսթիւնը: Նա այն քամիներից չէր, որ մռնչում, շառաչում, դղրդեցնում ու տալնուվեր են անում: Նա այն քամիներից էր, որ սիրում են աշխարհը: Նա սաւառնում էր աշխարհի երեսին, նրա աւանդութիւններն ու հեքիաթները, նրա անցած դործերը, դուրս ժայթքած հառաչանքները, անցեալ պատերազմների արձագանքը հաւաքելու հաւաքելու նրա վերջին յոյսերը, ահուելի տանջանքները, նրա երգերի արձագանքները, ու տանելու հեռուն՝ տարածութեան, ժամանակին, յիշողութեան ու սրտերին...

Անցնում է արագաթուիչ Քամին ընդարձակ մարդագետախններն վրայով և քնքոյշ նազանքով շոյում կարմրագոյն մեխակներն ու թրթնջուկը, մեղմիկ թրվուցով ջրի երեսին ծիածանագոյն թեթեւ ալիքներ առաջացնում, երբ յանկարծ նրա առաջ բացւում է միւսներից միանգամայն տարբեր ջրի մի այլ շերտ, որ անշարժ կանգնած է մարդկային ձեռքերով շինուած աւաղանում:

Քամին զիտէր, թէ ինչ ջուր էր այդ և ինչպէս էր կոչւում. նա կէս դար առաջ եղել էր այստեղ և այդ ժամանակից յայտնի էր նրան, որ դա արքայական ջրանցքն է: Հէյ, բաց կապտաւուն ու ներհակ ջրի շերտիկ, մի՞թէ կարող ես դու արգելք հանդիսանալ արագաթուիչ Քամուն:

Թիթեռը ծովափնեայ կանաչից դեռ չէր թռել բոշխի (осека) կատարը, այնտեղ քուն մտնելիս իր ոսկեղօծ թևիկները հաւաքելու, երբ Քամին անցել էր արդէն արքայական ջրանցքը և դէմ առ դէմ կանգնել լայնատարած, բարձրաբուն, ստուերախիտ ու նախշուն անտառին: Ամբողջ կէս դար էր անցել այն օրից, երբ նա թողեց այստեղը, այնուամենայնիւ նա իսկոյն ճանաչեց իր բարեկամին:

— Ինչպէ՞ս ես, ուրախ սլոցով հարցրեց նա: Անտառը խշշալով պատասխան տուեց. Բարով, հազար բարով, սիրելի շրջմուկի: Քամին անտառ է մտնում ուրախ, զուարթ, կայտառ, թրվուում է եղնիկների, թխտենիների, լաստենիների ու կաղնիների մէջ, թեկնով դրկում է հին բարեկամների բները՝ ողջոյնի համբոյրներով ծածկելով նրանց ճիւղերը:

— Ինչպէ՞ս էք, շշնջում ու վշվշում էր նա. — Ի՞նչ տե-

ոսք, ի՞նչ լսեցիր այսքան ժամանակ. ի՞նչ էր լինում, ի՞նչ կատարւում այստեղ՝ ձեր շուրջը:

Իսկ հին եղանկները, թխտենիներն ու կաղնիները շարժելով իրենց տարածուած ճիւղերը՝ պատասխանում էին.

— Հրաշալի գործեր կատարուեցան այստեղ, զարմանալի գործեր տեղի ունեցան մեր շուրջը, բարձրահնչուն, փոթորկալից գործեր՝ լի հեծկլտանքով, հառաչանքով ու աղաղակներով...

— Ի՞նչ, ի՞նչ էր կատարւում այստեղ, ռըպիսի, ռըպիսի գործեր. անսովոր արագութեամբ մոնչում, հարցնում էր Քամին:

Ձէ՛ որ հէնց դրա համար էլ գոյութիւն ունէր նա՝ երկրային գործերը հաւաքելու և տարածելու ամբողջ աշխարհի ծայրերը, երբեմն էլ մինչև երկինք հանելու ու երկնքին ցոյց տալու...

Անտառում պրպտում էին մայր մանող արևի ճառագայթները. լայն սոկեղօժ գօտիներով զարդարել էին նրանք դարաւոր ծառերի բները. բազմաթիւ ճաճանչներով փայլիլում էին նրանք մամուռների և ձարխոտերի (попоротники) վրայ. վառում էին բացուած մասրենու սղոցեղը, սրտածե թերթիկները:

Շատ վայրի վարդեր, խոտեր և ձարխոտեր կային այս լայն բնդարձակ, չորս կողմից բարձր, հսկայ ծառերով շրջապատուած մարդագետնի վրայ: Այստեղ՝ այս մարդագետնիք մուտք գործեց Քամին և անմիջապէս մի արտասովոր արագութեամբ այնտեղ սոււառնել սկսեց: Նա բարձրանում իջնում էր, հարց ու փորձ անում, պարտում և հազար ու մի ձայնով մոնչում:

— Ի՞նչ է կատարուել այստեղ, ի՞նչ է կատարուել այստեղ՝ այս մարդագետնի վրայ: Մի առանձին արտասովոր բան պէտք է պատահած լինի այստեղ... Ես արեան հոտ եմ առնում: Ո՛հ, երկար, շատ երկար է արձակում երկիրը իր որդւոց — մարդկանց արեան հոտը: Ես հառաչանքներ եմ լսում, ո՛հ, երկար, շատ երկար են մնում օդի մէջ, երկնակամարի տակ՝ նրա զաւակների — մարդկանց հառաչանքները: Այստեղ կռիւ է եղել, այստեղ մահ է պատահել. այստեղ վէրքեր, ձիւների դոփիւն, աղաղակներ են տեղի ունեցել: Խօսեցէք, սիրելի, անդին ծառեր. ասացէք, պատմեցէք, դէ՛հ, շուտ արէք, խօսեցէք:

Ծառերը լուռ էին. նրանց ոտների միջով միայն մի կարճատե թեթե ոտքուռ անցաւ, կարծես յանկարծակի ցրտից

առաջացած, որ տարօրինակ էր թուում այս տաք ամարային օրին:

Նոյն այդ ընդունելի գործի թափով, բուռն ուժգնութեամբ մոնչաց Քամին, իրար յետեից հարցեր տեղալով.

— Իսկ այս ի՞նչ է. ի՞նչ բան է սա. սա ընդթեան ստեղծածը չէ, սա մարդու ձեռքի դործ է: Բնութիւնն այստեղ ոչ մի բլուր չի կանգնել, այս բլուրը մարդիկ են կանգնել. ո՞վ ո՞վ է կանգնել այդ բլուրը. ինչո՞ւ, ի՞նչ նպատակով... Իսկ բլուրի գագաթին մանիշակների դանդաղիկները մէջ ցցուած այդ փոքրիկ խաչը. Աստուած իմ, ինչքան փոքր, հասարակ ու խղճուկ է: Ինչի՞ նշան է այդ: Պատմեցէք ծառեր, աղաչում եմ, պատմեցէք:

Այն ժամանակ բարձր, զօրեղ կաղնին, որի սաղարթախիտ կախ ընկած ոտները կազմել էին նրա միջուկը, վայելչակազմ թխտենին, ամբողջապէս ծածկուած երկար, մինչև գետին հասնող խոտրակներով և բարեձև վեր ձգուած եղևնին իր սուր գագաթով, փշոտ զգեստով, պատասխանեցին նրան միաբերան՝ խուլ ձայներով:

— Գերեզման է այդ:

— Որչա՞նի մեծ, որչա՞նի մեծ, որչա՞նի մեծ. գերեզման, զարմացաւ Քամին:

Թխտենին հառաչեց.

— Եւ խաչը այդչա՞նի փոքր:

Իսկ կաղնին խօսեց.

— Այստեղ ննջում են զոհաբերուած, քաջարի շատ ուրախներ...

— Սրտերը շատ, իսկ խաչը մէկ. կրկին զարմացաւ Քամին:

Թխտենին կրկին հառաչեց. և այդչա՞նի փոքր, այդչա՞նի խղճուկ:

Բարեձև, փշազարդ եղևնին գլուխը շարժեց և խօսեց.

— Ես ամենաբարձրն եմ այս անտառում, ես տեսնում եմ բոլորից հեռուն և գիտեմ — երկրիս վրայ կան պսակուած և անպսակ հերոսներ, արձաններ ունեցող և չունեցող հերոսներ:

Ակնածու թեամբ շնչաց Քամին.

— Ուրեմն դա հերոսների՞ գերեզման է:

— Անանձն հերոսների. պատասխանեց եղևնին:

Իսկ մանիշակի խիտ դանդաղիկները, որ աճել էին խաչի շուրջը, մեղմ զօղանջեցին.

— Վաղամեռ, վաղաթառամ հերոսների...

— Եւ տանջանքներով մեռած հերոսների, մրմնաց բլրի

գաղաթիւն բուսած վայրի վարդենին ... Այդ ասելով նա պոկեց իր սղոցեզը, սրտաձև թերթիկներից մէկը և ձգեց գերեզմանի վրայ:

II.

Տերեւիկը թիթեռնիկի նման ընկաւ բարձր խոտերի մէջ, և վարդենին հառաչեց.

— Միայն ես եմ ծաղիկներ ձգում այս գերեզմանի վրայ: Համարեա թէ կէս դար է արդէն, որ ամեն ամառ ես հոտաւէա թերթիկներս եմ ձգում նրանց վրայ ... միայն ես:

Մանկշակի զանգակիկները կրկին ղողանջեցին.

— Իսկ մենք հնչեցնում ենք թաղման երգը. կէս դար է արդէն, որ մենք ամեն ամառ հնչեցնում ենք այս գերեզմանի վրայ թաղման երգը ... միայն մենք ...

Արագաթե Գամին խոցուած փարուեց գերեզմանի բլրակին և մարեց ... Վարդիւնաց աչքերին նա աննկատելի էր, նրան կարող էին տեսնել միայն ծառերը, խոտերն ու ծաղիկները:

Նորա բիւրեղից և թիթեղներից շինուած, թափանցիկ ու երերուն մարմինը օձանման ոյրումներով ծածկեց գերեզմանի բլուրը: Մայր մանող արեւի արտացոլումները հազար ու մէկ ոսկեճաճանչ կայծերով շառագունեցան: Նրանք՝ այս փայլուն արտացոլումները, փայլփլում ու շողշողում էին նրա լայն թևերի վրայ, որոնք հեղուկ բիւրեղի ալիքների նման իջել էին մարգագետնի կանաչների վրայ. նրանք փալիլում էին նրա բացօթյն գանգուրների վրայ, որոնք եղեամից հիւսած սարգի-ոտայնի պէս տարածուել էին դաշտի երեսին. նրանք փալիլում էին նրա վայելչակազմ ուսերի վրայ, որոնք բիւրեղեայ սիւնների նման ձգւում էին գէպի ծառերը ... Իսկ օդի մէջ լսողում, տարածւում էր աղերսող, խաղաղ մրմուռն: Խոտեղէք, արագաթե Գամու հին ընկերներ: Դուք, որ դարեր էք անցկացնում սուրբ մտահոգութեան մէջ և ձեր, ամպերին հասնող կատարներով պահպանում էք անհուն, մեկուսացած երկնակամարը, դժււք, երկրային գործերի մտազբաղ վիպներ, դժււք, անտառների անանուն, մոռացուած, անթիւ անհամար գերեզմանների բաղմուլեզու և միևնոյն ժամանակ լուռ վիպներ, ո՛ր, երգեցէք ինձ այդ գերեզմանի մասին կեանքի երգը, մահուան երգը, որ ես կարողանամ ձեր երգերը երկինք հասցնել և ցոյց տալ նրան, ապա տանել երկրի ծայրերը՝ հեռուն, տարածու-թեան, ժամանակին, յիշողութեան, սրտերին ...

Արևի հրեղէն գնդի վերջին պոռնկն էլ իջաւ հորիզոնից ներքեւ ու անյայտացաւ: Նորա փոխարէն անտառի յետեւը բարձրացաւ բոցավառ ու ծիրանագոյն վերջալոյսը և լցրեց անտառը հրդեհի փայլով: Օդի մէջ՝ ծառերի տերևները, թփերը ու խոտերի վրայ, բորբոքուող արեան կաթիլների նման փռուեցան շողացող, պայծառ լուսնի բոցավառ ու կարմիր թիթեղները:

Հին, հզօր կաղնին իր թաւ միրուքի արեան բորբոքուող կաթիլները ցոլացնելով, բաց արաւ, տարածեց իր ընդարձակ ոստերը, օդի մէջ շարժեց ու այսպէս խօսեց

Եկան նորա այստեղ մի քանի հարիւր հոգով և աղմկալի բաղմամարդ բանակ դրին. նրանց զգեստները բաղմաղան էին և փալիլում՝ բաղմատեսակ զէնքերով: Միատեսակ էր բոլորի զգեստի միայն մի մասը. այդ նրանց քառանկիւնի գլխարկն էր՝ մոռագոյն կամ դաշտային տատասկափշի երանգով. և յատուկ էր ամենքին մի ընդհանուր գիծ—երեւտասարդութիւնը: Նրանց զէնքերի վրայ փթթում, տենչերով ու յափշտակութեամբ լի աչքերի մէջ փայլում էր ինքը՝ կեանքի գարունը, վառ, ծաղիկեալ գարուն, սրին դեռ չէր խանձել աշխատանքի և կռիւների տօթը: Նրանք բանակ դրին, հիւսնածոյ ոստերից մի քանի վրաններ կազմեցին, տառաջնորդի, լաւագոյն ձիերի, ապագայ վիրաւորների համար. դարսած խարոյկի վրայ իրենց համար ընթրիք պատրաստեցին և գործերը վերջացնելուց յետոյ, երբ անտառի գլխին՝ երկնակամարի վրայ, պլպլացին աստղերը, դէպի երկինք և դէպի աստղերը բարձրացաւ նրանց քօրեղ ձայների խմբական օրհներգը, որի մէջ հնչում էր բողոք, յոյս և աղերսանք: Օրհներգը մենք ծառերս խորը մտորումով չսովաւ էինք և մեղմ սօսափիւնով ձայնակցում: Եւ տարակուսանքով լի մեր խշշոցը շշնչում էր.— արդե՞ք, ի՞նչ է լինելու, արդե՞ք ի՞նչ է լինելու:

Նրանց առաջնորդը սուրբ անուան տէր մի մարդ էր: Այդ անունն է Ռօ՛նուալդ Տրաուդատ: Դու կասե՞ն՝ ինչո՞ւ այդ անունը սուրբ է: Սուրբ է այդ անունը, որովհետեւ յիշելով Առաքելի ուխտը, թողեց նա կնոջն ու զաւակներին, հարստութիւնն ու հանգիստը, ամենը, ինչ որ գրաւում, ինչ որ ուրախութիւն է պատճառում, ամենը, ինչ որ կեանքը գրաւիչ ու հրապուրիչ է դարձնում, ինչ որ երջանկութիւն ու հաճոյք է պատճառում, և իր ժողովրդի խաչն ուսերին՝ գնաց նա այն հրեղէն սեան յետեւից, որ ընթանում է երկրի վրայով և . . .

այրուեց նրա մէջ: Նա ոչ այստեղ այրուեց, ոչ էլ այս գերեզմանի մէջ է ննջում: Նա ննջում է ինչ որ հեռու տեղ. սակայն այս դաշտն եկաւ նա այն մի խումբ մարդկանց գլուխն անցած, և մենք՝ ծառերս, զարմացմամբ նայում էինք նրան:

Հին ժամանակ, երկիրը ճնշող ստրկութեան տակ, շատ անգամ է բարձրացել այդ հրեղէն սիւնը, որը տանում է գէպի ազատութեան խոստացուած երկիրը. և մարդկանց խմբեր հետեւել են նրան: Միւսնոյն սիւնը բարձրացաւ և այս անգամ ուղարձեալ մարդկանց խմբեր գնացին նրա յետեւից: Այս խումբն էլ յիշեալ խմբերից մէկն էր, և նա առաջնորդում էր նրան:

Մենք նայում էինք նրա սեահեր գլխին, խոհուն աչքերով, մանկական ժպիտով: Նրա աչքերը խելացի էին և թախծոտ. ըստ երեւութին մարդկանց թախիժը շատ անգամ մտքի երկուորեակն է. իսկ ժպիտը թարմ, մարդարտանման էր՝ խառն մանկական կամ կանացի թուլութեամբ:

Եղբրական նախախնամութեան աներեւոյթ մատը շատ վաղ էր աւօսել նրա ճակատը՝ խոսութիւն, երբեմն էլ դաժանութիւն արտայայտող կնճիռներով:

Ու լսեցինք մենք նրա ձայնը, պողպատի պէս հնչուն ու հնչեղ, հրամայողական, երբեմն նոյն իսկ սարսափ ազդող: Այդպէս պէտք է հնչելիս լինէր Լէոնիդասի ձայնը Թէրմոփիլէի կիրճում:

Ո՞րտեղից գիտենք մենք Լեոնիդասի մասին. մեր նախապապերին պատմել են նրա մասին արագաթիւ Գամիների նախապապերը, և ո՛չ որ երբէք չի իմանայ, որտեղ և ինչ կերպ են պատմում մեծ և անմահ գործերի մասին ծառերը ամպերին, ամպերը՝ աստղերին, աստղերը՝ ոգիներին. իսկ երգերն ու հեքեաթները, լուրերն ու պատմուածքները լողում են ու լողում տիեզերքի պէս լայնածաւալ և յաւիտենականութեան պէս երկար...

Լեոնիդասը, Թէրմոփիլէան կիրճը իր մարդկանց դիակներով ծածկելիս հաւատացած էր արդեօք, որ ստրկութիւնը ոտք չի կոխելու յունական երկիրը. եթէ հաւատացած էր՝ ուրեմն ուրախութեամբ պէտք է կանգնէր արնոտ պատնէշը, և իր անձն էլ իբրեւ կնիք պէտք է գնէր նրա վրայ:

Ռօմուլադն այդպէս չէր մտածում. նա փորձուած էր կռուի գործերում և փորձառութիւնը նրան հեռատես էր դարձրել. նա տեսնում էր, որ կռիւների և զոհերի ցերեկուան սլիտի հետեւի ու, սարսափելի գիշերը:

Այնու ամենայնիւ նա դնում էր և իր յետեւից ուրիշներ:

րին տանում: Այդչափ մեծ էր այն ժամանակ երկրի երեսին հանդնած հրեղէն սեան դօրութիւնը, այդչափ ուժգին էր խոտատացուած, անձկալի, ջերմ սիրուած աղատութեան—երկրի կօրուտորը և այդպէս ծանր՝ նրա ժողովրդի անտանելի խաչը...

Սահայն այժմ՝ նրա մասին չէ՛ որ պիտի պատմեմ: Նրա մասին ես կպատմեմ յետոյ, կպատմեմ ընդարձակ և երկար: Մեծ անուն թողած մեծ մարդու պատմութիւնը երկար պէտք է լինի:

Իսկ այժմ ես կպատմեմ անանուն կրտսերներից և ամենատերիտաւորներից մէկի մասին, որի դեռ համարեա մանկահան գլխի վերեւը կուսական ձեռքով տնկուած է այս փոքրիկ խաչը:

Հրաշալի Մայիս ամիսն էր, երբ նրանք այստեղ եկան. շուշանները փթթել էին չտեսնուած առատութեամբ: Ոչ հեռու՝ թիւերի մէջ կապտադոյն հոսանքի գլխին երգում էր սոխակը. նորաբոյս խոտերն ու ձարախոտները կանաչով էին ծածկել ամբողջ մարդագետիներ, շուշաններն ու վայրի վարդերը զարդարել նրան: Ենորհիւ գարնան՝ օգը պայծառ էր, տաք և անուշաբոյր: Նրանց այստեղ գալովը դաշտը աղմկալի, բազմամարդ և ուրախ դարձաւ: Այո՛, այո՛, խկապէս ուրախ:

Նրանք ստրուկներ չէին, որոնց բռնի ուժով թողներով դէպի վտանգաւոր պատերազմն են քաշ տալիս: Կամաւորներ էին նրանք, որոնք յօժար կամքով սուրբ սեղանին բերին իրենց զոհը: Գաղափարական լուսով տոգորուած մտքով, սիրոյ կրակը սրտերին՝ նրանք բարձր էին պահում իրենց սրտերն ու գլուխները: Համարձակ էին նրանք, ուժեղ, խիզախ ու միևնոյն ժամանակ կհաւատաս արդեօք, արագաթիւ Գամի, նրանք և երջանիկ էին: Դու պէտք է հաւատաս, որովհետեւ դու գիտես, երկիր կոչուած Աստղի վրայ մարդկային հոգիներն ու մարդկային երջանկութիւնը շատ բազմազան են, և որ մարդկային հոգին թիթեռնիկի նման սովորաբար իջնում է ընտրեալ ծագիկի վրայ, երջանկութեան այն տեսակի, որին աւելի նման է ինքը: Նրանց հոգիները իրեն է քաշում այն երջանկութիւնը, որ բարձր սարերի վրայ է ծաղկում, որ ծիրանագոյն բաժակ և փշեայ պսակ ունի:

Ոմանք այստեղ ոտով եկան, ոմանք էլ ձիով. երկիրը դուրս էր թամբած ձիերի արօրիւնից, օգը ամեն անգամ կայծեր էր արձակում նրանց մերկացրած սրերից, երբ առաջնորդի պողպատէ ձայնը հնչում էր.

—Շարքեր կազմիր:

Առաջնորդի ընտրութեամբ հեծելազօրի գլուխն էր ան-

ցել վայելչակազմ երևաասարդը սե հրացայտ աչքերով: Կազմաւածքով նա երևաասարդ Հերակլէո էր, դէմքով՝ Սիկպիոն Հոովմայեցի: Այստեղից հեռու չէր նրա հայրենի տունը, որ ամբողջապէս վերակից ներքե պատած էր բաղեղներով, և ամեն հողմից շրջափակուած՝ դարաւոր ծառերով և ընդարձակ պլազաէտ դաշտերով: Նա դուրս եկաւ կանաչ բաղեղների միջից, եկաւ այստեղ երեխայի հնազանդութեամբ, և սիրահարուածի պէս առաջ էր թռչում իր վայելչակազմ, տաք, արարական նօրդի վրայ ամեն անգամ, երբ հնչում էր առաջնորդի կանչող ձայնը.

— Եադմի՛ն:

Գիշերուայ պէս ու մաղերի վրայ կարմրին էր տալիս նրա քառանկիւնի գլխարկը, ձեռքը դրած էր սրի երախակալին, իսկ զօրեղ ուսերի յետեկից լուռւմ էր հէնց նոյն վաղեմի, սնեքեոյթ թեւերի աղմուկը...

Բայց իմ այս փոքրիկը, իմ այս փոքրիկը (նորան բանակում փոքրիկ Տուրլովսկից էին անուանում) ... Նա ոչ այնքան զօրեղ էր, ոչ այնքան գեղեցիկ, և ոչ նոյն իսկ այնքան հարուստ, որ կարողանար գալ թանկագին, շքեղ զարդարած նօրդի վրայ: Երեւի թէ հէնց այն պատճառով էլ նա իմ սիրելին դարձաւ, որ թոյլ էր, նուազ, դէմքը քնքոյշ վարդագոյն, աչքերը կոյսի աչքերի պէս շոյող, անհամարձակ յտառի ու կապուտակ որպէս մանուշակ, որ երբեմն փթթում է այստեղ իմ շուրջը: Կարճ՝ նա նման էր ծպտեալ աղջկայ կամ դեռատի պատանու, և յերաւել՝ նա նոր էր լրացրել 20 տարին:

III.

Նորա կուսական, հեղ աչքերի մէջ երբեմն խորը մաքեր էին արտացոլում, որ նորա երևաասարդութեանը չէր համապատասխանում. իսկ վարդագոյն քնքոյշ դէմքին այնպիսի վառ շողքեր էին փալիւլում, կործես՝ նորա մանկական նուրբ կազմաւածքի ներսը մի բան բռնկուելիս, վառուելիս լինէր:

Ասէնք ես սիրեցի նորան դեռ ևս նախքան նորա այստեղ գալը. նորա մատին իրար հետ խօսակցում էին այս գանգուր խոտերը, որոնք իրար փարուելով ինչ որ բաներ էին շնչում իրար: Նրանք նորա մոտին չառ փառաւոր և լաւ բաներ էին պատմում: Ես հիացմամբ էի լսում նրանց խաղաղ երեկոների մրմուռնի ժամանակ:

Նա այս երկրում չէր ծնուել, այլ ինչ որ հեռու երկրում: Այստեղ նրան բերողը այն լեռնային հեղեղն էր, որ անցնում

էր մեր երկրով և զիրքի տէր անձնաւորութեանց նետում էր հասարակ մարդկանց ձեռքը և նոյն իսկ նրանց ռաների տակ ձգում: Ինչո՞ւ նա յատկապէս մեր երկիրն ընտրեց. այդ ես չգիտեմ, այդ կարեւոր էլ չէ ամենեւին: Խորհրդաւոր քողով քողակուած բախտը իր ձեռքին ունի կապարճը՝ լի հազար ու մի պատահարներով, որոնցով դէս ու դէն է շարժում մարդկանց: Նա դնդակների պէս խաղում է նրանց հետ երկրի ամբողջ տարածութեան վրայ և պատահարների լայնածաւալ շրջանում:

Նա եկաւ մեզ մօտիկ մի տեղ, այնտեղ իւր համար փոքրիկ բուն հիւսեց, որ ամեն օր լիքն էր մանկական ձայների ծրլլըրցով: Նա մենակ չեկաւ այստեղ. նրա հետ էր նրա փոքրիկ քոյրը, մի աղջիկ, որ չափազանց, զարմանալու աստիճան նման էր նրան: Միեւնոյն փոքր հասակն ու քնքոյշ կազմուածքն ունէր, միեւնոյն դիմադժերը, դէմքի միեւնոյն դոյնն ու արտայայտութիւնը: Որքան սիրում էին նորա միմեանց: Ըստ երեւութին նոցա բոլոր մերձաւորները մեռել էին, և նրանք ամբողջ աշխարհում մենակ էին: Միայնութիւնը սրբութիւնը և հեռու հին լորիներով հովանաւորուած հայրենի տունը ամբարայնեւ էին այն կապը, որ դեռ օրօրոցումն էր կապուած: Բացի այդ, հաւանօրէն այդ կապն ամրապնդել էին նաև միեւնոյն աստղերը, որոնք կառավարում են մարդկանց հակումները, ցանկութիւններն ու ձգտումները: Նրանք աշխատում էին միասին. եղբայրը սովորեցնում էր քրոջը, քոյրն օգնում էր եղբօրը. և միշտ երկուսով միասին էին թէ՛ տանը, թէ՛ աւանի փողոցներում, թէ՛ անտառի կածաններում ե թէ՛ դաշտում: Աղջիկը աղային Մարքոս էր կոչում, իսկ վերջինս նրան՝ Անելկա: Նրանք շատ լաւ էին զգում իրենց, երբ միասին էին և երկուսի համար էլ միանգամայն պարզ էր, թէ որքան երջանիկ են իրենք աշխարհում:

Շուտով սահայն անուանի փողոցներում, անտառի կածաններում և դաշտում նրանք շրջել սկսեցին ո՛չ թէ երկուսով, այլ մի երրորդ անձնաւորութեան հետ: Նրանց ընկերակցում էր յաճախ կանաչ բաղեղների միջից ելած յիշեալ բարձրահասակ, ուժեղ, ճարպիկ երիտասարդը, հռովմայեցու պրօֆիլով, որը յետոյ այս դաշտավայրում հեծելազօրի առաջնորդ հանդիսացաւ: Արտաքինով սա ամենեւին նման չէր նրանց. թուում էր կարծես ուրիշ ցեղից լինէր աւելի կարմիր արեամբ, որին ընտելեան մուրճն աւելի մեծ և զօրեղ հարուածներով էր կռել ու կոփել: Չնայած այդ բանին նրանց յարաբերութիւններն աւելի ջերմ ու մոտերմական էին դառնում: Բարեկամութիւն էր այդ, թէ՛ սէր, թէ՛ երկու զգացումն էլ միասին. յայտնի չէ. միայն

Թէ վերջացաւ նրանով, որ մի գեղեցիկ օր աղջիկը կարճատե
քաց յուսահատ լացով հեկեկաց, և այդ՝ շնորհիւ նոր ընկերոջ:

Պատահեց այդ հեաեալ կերպով. աւանի մօտիկ ան-
տառում մի վայր ընկած ծառի վրայ, քոյր ու եղբայր միա-
սին նստած, գլուխները միմեանց թեքած՝ գիտում էին մի
փետրածե կանաչ, որի վրայ սողում էր մանրիկ բղէղը, երբ
յանկարձ շտապ քայլերով մօտեցաւ նրանց և կանգ տաւ յի-
շեալ պատանին: Նա փնտռում էր նրանց և գտաւ. նա վա-
ղուց գիտէր, թէ որտեղ և երբ հեշտ է նրանց դռները. նա այ-
սօր տարօրինակ էր, սովորականի պէս չէր. նրա աչքերը վառ-
ւում էին արտասովոր փայլով. սև բեխերի տակից շրթունք-
ները կարծես բոցավառուելիս լինէին. զգացմունքները մի փո-
թորիկ էր արտայայտում նրա համարձակ դէմքը. նա կանգ-
նեց նրանց առաջ առանց բարեհիտ. հանեց գլխարկը, ձեռքը
տարաւ սև մազերի վրայով և այդ բազուկը, մեծ ու զօրեղ,
թեթև դողում էր. նրանք իրիշխ հասկացան նորան.

— Օրն արդէն նշանակուած է.

— Այո.

— Ե՞րբ.

— Մօտաւորապէս տասն օրից յետոյ.

— Ո՞րտեղ.

— Դէտկովիչում.

— Ո՞ր մասում.

— Արքայական ջրանցքի յետևը, Հօրիցիան անտառներում:
Ապա հնչեց աղջկայ ձայնը.

— Արդէն.

Պատանին հարցրեց եղբօրը.

— Դու քո լճիւսը չե՞ս փոխել.

— Դու կարծում ես իմ հոգին փոխուել է, ի՞նչ է.

— Միասին ուրեմն.

— Միասին.

— Տասն օրից յետոյ խնդրեմ ինձ մօտ, ապա միասին կեր-
թանք այնտեղ, ուր բոլորը կլինին.

Նրանք լռեցին. նրանց խօսակցութիւնը կտրեց աղջկայ
կրծքից դուրս թռած հեկեկանքը: Դէմքը ձեռներով ծածկած,
Անելկան հեկեկում էր, հեկեկում յուսահատ:

Անելկան գիտէր, որ այդ կատարուելու է, քաց, հէնց
որ ժամանակը հասաւ, նա դառնապէս լաց ելաւ և նորա
քնքոյշ մարմինն ամբողջովին գալարւում, դողում էր: Խար-
տեաշ մազերը փռուել էին ուտերին, և մասնների արանքով
գորշագոյն զգեստի վրայ հոռւում էր արցունքի կայլակը: Բայց

այդ երկար չափեց. նա ամբողջ ուժերը լարեց հեկեկանքը կրտսրելու՝ և լռեց: Նա ոտքի ելաւ և փարուեց եղբօր վզին: Ամուր, ուժգին սեղմուելով եղբօր կրծքին՝ նա կրկնում էր.

— Գնա՛, Վարըս, գնա՛.

Արցունքից թաց երեսին ժպիտը սառեց, շրթունքները ցաւից ծամածռուեցան, կարմրութիւնը դէմքից թռաւ: Նա ամեն ճիշդ գործ էր դնում զսպելու իրեն և իր ողորմելի հայեացքը եղբօր աչքերին ուղղելով, որ նոյնպէս արեւաբար կըռւում էին արցունքների դէմ, կրկնում էր շարունակ.

— Գնա՛, Վարըս, գնա՛, այդպէս է պէտքը:

Նոյն օրը, երեկոյեան, փոքրիկ պարտիզում, ուր աճում էին մի քանի խնձորենիներ և ծաղկում յառմիկների մի քանի թփեր, մեղմ շքնչում էր մարդկային երկու ձայն: Կոյսի ձայնը խնդրում էր.

— Նա հոգւով առոյգ է, իսկ մարմնով՝ թոյլ. նա սովոր չէ ֆիզիկական վարժութիւնների . . . Մանկութիւնից ի վեր զբաղուած է գրքերով, գիտութեամբ, մտաւոր աշխատանքով. . . Անվեհեր է նա հոգւով, սակայն ո՛ւր է ոյժը. սիրում է նա սիրում ուժգին, միայն ես գիտեմ, թէ ինչպէս, բայց արդեօք կարող է նա այդ տանել: Նրա հայրենիքն այստեղ չէ, և այնտեղ էլ ոչ մի մօտիկ մարդ ունենալու չէ: Դուք երբէք վախի զգացում չէք ունեցել. այդ պարզ երևում է. դրա համար էլ չէք ըմբռնում այն ներքին յուզումը . . . որ սառցի պէս պատել է հոգիս, սուր դանակի պէս ցցուել սիրտս . . . աղաչում եմ . . . աշխատեցէք նրան մենակ չթողնել:

Երիտասարդը խօսք տուեց:

Ուր նա չունի մերձաւորներ՝ ես կլինեմ նրա մերձաւորը. ես նրա մտերիմը, եղբայրը կլինեմ և պէտք եղած դէպքում՝ նաեւ պաշտպանը: Եւ ինչպէս հեռանում ենք միասին, միասին էլ կլինենք կուրծք կիծքի, սիրտ սրտի տուած . . . Միասին էլ յետ կգառնանք . . . և կամ . . .

Լայն կրծքից դուրս թռաւ և յառմիկների բուրմունքի հետ տարածուեց մի ուժգին հառաչանք. և յառմիկն էր միայն հանդիսատես՝ թէ ինչպէս հռովմայեցու պրօֆիլով տղամարդու մի դէմք կռացաւ, և նորա բոցավառ շրթունքները տեսական ջերմ համբոյրներով ծածկեցին կոյսի դողդոջ փոքրիկ ձեռները: Այդ առաջին համբոյրներն էին . . . բայց մի՞թէ և վերջինը: Ապա նրանց հայեացքները թաղուեցին իրար մէջ և միմեանց աստղերի լոյսի տակ շատ բան պատմեցին: Դուցէ նրանց շրթունքները զօրէին էլ աւելի բան պատմել, սակայն . . . այդ ճգնաժամին . . . անկարող էին: Ու արդեօք հնարաւորութիւն կու-

նենսն երբ և իցէ ասելու: Մարգկանց թիկունքին կանգնած է խորհրդաւոր ծածկոցով քողարկուած բախտը և ձեռքին բռնել է հազար և մի պատահականութիւններով լի կապարճը . . .

Թոյլ տո՛ւր մի փոքր հանգիստ առնեմ, արագասլաց Քամի. կան մարգկային այնպիսի վիճակներ, որոնց մասին երկար, առանց դադարի պատմել չեն կարող նոյն իսկ ինձպէս զօրեղ կաղնիները: Դող է անցնում ամբողջ ոստերովս, և տերեւներն վրայ սառն կաթիլներ են առաջանում . . .

Սառը ցօղն իջաւ անտառի վրայ և խոշոր կաթիլներով խիտ ծածկեց զօրեղ կաղնու թաւուտ միւրուքը: Դանդաղ հոսում էին նրանք թխտենու գանգուրներէ վրայով, արծաթագոյն փոշու նման փայլիլում էին խոտերի, թփերի, մանիշակագոյն զանգակիկներէ վրայ, փայլիլում էին վայրէ վարդենու թերթիկներէ վրայ, որի, դեռ քիչ առաջ սուտակէ (рубина) պէս փայլող սրտիկները հանգչում մարում էին:

Երկինքն էլ էր հանգչում, մարում, որի թափանցիկ սաղարթի միջով լուսաւորուող հրդեհի արեւնոտ բոցը փոխուել էր վերջալոյսի ոսկեգոյն, գունատ լոյսի: Երկնքի այդ գունատ ոսկեգոյն լճից արծակուեցան տխուր ճառագայթներ~գիշերուայ առաջին սուրհանգակները, և տագնապալից մեւամաղձոտ տխրութիւնը պատեց անտառը . . . Սակայն գիշերը դեռ չէր իջել, և երկնքի վրայ աստղերը չէին երևում. միայն տեղ~տեղ լողում էին վերջալոյսի շողերով յոտակացած ամպերը, որ աւելի շուտ նման էին ոսկէ փետուրներէ կամ նուրբ կարմրի:

Երկնային ոսկեփայլ փետրիկներէ տակ, օրուայ հանգչող լոյսի մէջ, իր թաւուտ կատարը շարժեց բարձրահասակ վայելչակազմ եղենին: Դողացին և լայն բացուեցան նրա փշոտ ոտները, և մարդադետնի վրայ՝ օդի մէջ, տարածուեց անտառի ծառերի ամենաբարձր հպարտ և մտածկոտ խշշոցը:

IV

Ես այս անտառի ամենաբարձր ծառն եմ. իմ հայեացքն ամենից հեռուն է տարածւում, ես բոլորից շատ եմ տեսնում:

Ես կռիւներ եմ տեսել. որ տեղի են ունեցել երբեմն հեռու, երբեմն մօտիկ. երբեմն այնչափ հեռու, որ նրանց ձայնը հասել է մեզ իբրեւ երկնակամարի ծայրում որոտացող ամպի խուլ դղրդոց, կամ իբրեւ անտառի խշշոց, երբ փոթորկում, խռովում է նրանց սլացող Քաջքաքամին:

Այստեղ՝ այս մարդադետնի վրայ, այն ժամանակ տիրում էր գարնանային ջերմ և անուշ սրոյր խաղաղութիւնը:

Թիթեոնիկները կաշուում էին ծաղիկներին, իսկ թեւաւոր միջատները, արևի ճառագայթների շողքերում, թռվում էին մամուռների և խոտերի վրայ:

Սոխալին էլ իր երգն էր սկսել արդէն թիւերի վրայ, թռչնիկները, որոնց խաղաղութիւնն էր հրապուրել այստեղ, աղմուկից սարսափած մեր ճիւղերի վրայ էին ապաստարան գտնում: Իսկ այնտեղ դաղանային կատաղութեամբ, սարսափելի ջղաձգութիւններով, մարդկային դիակներ էին թաւալում և, կռուի աղմուկի մէջ, հրացանների որոտի տակ, ահագին կայծակների հեղեղի մէջ, նրանց արիւնն էր թափւում խոտի, մամուռի, ծաղիկների վրայ և ծծւում թնդիւնից և դոփիւնից հեծող երկրի մէջ...

Սաղայն, արագաթեւ՝ Գամի, ես չեմ կարող քեզ պատմել այն՝ երբեմն տեսածս և լսածս դործերի մասին. ես իմ խըշշոցով յաճախ եմ պատմում երկրին նրա վշտերի անմեկնելի դաղանիքների, զուր յոյսերի, միայնակ շիրիմների մասին, կամ փոթորկալից գիշերները խօսում եմ ամպերի հետ մեծ դործերի, անմահ դործերի մասին:

Բայց ես մարդկային արիւնոտ կռիւներն երգել անգորեմ. ես, անտառային խաղաղութեան բնուկչուհիս, դրա համար չէ՛ որ ծնուել եմ. ես ապահով ապաստարան եմ թռչունների բների համար, ես մեղմիկ ստուեր եմ տարածում այն ամենի վրայ, ինչ որ տօթից տոչորւում ու կորչում է:

Ես ուրախութիւնիցս դողում էի և ամեն անգամ, երբ նրանք կենդանի և յաղթող էին վերադառնում այստեղ, ես իմ խըշոցի միջոցով գոհաբանական ովսաննա էի վերառաքում երկնքին:

Նառ անգամ են նրանք յաղթող վերադարձել. ու թէև նրանց այրուած դէմքերը յաղթութեան հպարտութիւն էին արտացոլում, այնու ամենայնիւ առաջնորդի ձայնը լսելուն պէս՝ հնազանդութեամբ շարքեր էին կազմում և լուռ սպասում նորա հրամաններին:

Նա իշխում էր նրանց սրտերի վրայ. նա գիտէր ոգևորել նրանց: Նա այդ շարքերի առաջ քաց էր անում իր սև դլուխը և շնորհակալութիւն յայտնում նրանց, որ երեխայի պէս հնազանդ և առիւծի պէս անվեհեր՝ չցրուեցան գերադանցող ոյժի առաջ և ամօթով չծածկեցին իրենց ուսերին վերցրած խաչը: Բայց այդ շնորհակալութիւնը յայտնելիս էլ, նրա ձայնն իբրև մարտի կոչ էր հնչում, և չուներ այդ ձայնը ո՛չ քնքշութիւն և ո՛չ փաղաքշանք. այլ արտայայտում էր վճռականութիւն և երկաթի կամք: Այդ հեղ և խիստ շնորհակալութիւնից նրանց՝

արեւից այրուած, վառօդից խանձուած, վաշտի ծածկուած գէմքերի վրայ չքնաղ ուրախութիւն էր ընկնում:

Եւ ապա... պատմուածքներ, աղմկալի խօսակցութիւն, անուշաբոյր ծխով խարոյկներ, ձիերի ուրախ խրինջոց, մամուռների և խտտերի վրայ խաղաղ, հանդիստ, աստղերի լոյսի տակ մեղմ երգեր և խմբական երգի խուլ ձայներ, որոնք բոցավառ հնազանդութեամբ բարձրանում էին դէպի Նա, Որ աստղերից վեր է գտնուում:

Մեր փոքրիկ Տարլովոկին էր միայն որ համարեա թէ չէր մասնկացում ընդհանուր խօսակցութիւններին և հանաքներին: Նա անհանգիստ և վրդովուած մտածում էր անդադար, հոր-ծեա թէ նրա հոգին ճօճուելիս լինէր կասկածներով, հարցերով, քաղանքներով լի անդունդի վրայ:

Աստղերը պսպղալուն պէս նա պառկում էր այդ թխտենու տակը և երբ բոլորը արդէն քուն մտած էին լինում, նա գեռ ևս երկար ժամանակ արթուն էր մնում:

Սկզբում մեղանից և ոչ մի ծառ չէր ըմբռնում նրա յուզմունքն ու վիշտը. առաջինը՝ ես հաճեցայ նրան: Նա դրա համար ծնուած չէր. ինչպէս և ես... Ես յաճախ եմ լսում երկնքի հետ մեծ գործերի՝ անմահ գործերի մասին. իսկ մարդկային արիւննալի կռիւները փառաբանելու համար ես ստեղծուած չեմ... Նա ևս, որ բուն սիրով սիրում էր ընտ-թեան հանճարն ու մարդկային վեհ միտքը, ստեղծուած չէր այս արիւննալի կռիւների համար. նա ինչ որ այլ բանի համար էր աշխարհ եկած

Ես մօտիկից էի ճանաչում նրան. ես լաւ գիտէի նրա մտքերն ու հակումները, շշնջաց թխտենին, որի երկար, սաղարթախիտ գանգուրները մինչև դետին կախ ընկած անդ-տեղ արծաթի պէս փայլելում էին երեկոյեան ցօղից, իսկ սպիտակ թափանցիկ քաթանի զգեստի միջով արտացոլում էին երկար գանգուրները:

Նա ստեղծուած էր այն մտքերի համար, որ պատմում էր իր ընկերոջ այն միջոցին, երբ բոլորը քուն մտած՝ իսկ ինքն արթուն պառկած էր լինում իմ ոտների տակ՝ փորթամ կանանչի վրայ:

Քուն չունէր նաև նրա ընկերը. նրա աչքերից քունը հալածուած էր այն հսկայական ստեղծուածի մտածմունքով, որի մէջ, որպէս արնոտ սարդոստայնում, լաճուել էին թէ՛ այս երկիրը և թէ՛ նրա լաւագոյն զաւակները. խանդարում էր նրա քունը գուցէ նաև հեռու՝ հաւանօրէն կարօտող գուցէ և լա-

յող, Անէլիայի մտածմունքը: Նա եկաւ Անէլիայի եղբօր մօտ և, երկար ժամանակ, երեսները իրար դարձրած, պառկած էին նրանք իմ ոտների տակ: Գիշերային լուսթեան մէջ նրանք հանդարտ խօսում էին, այնպէս հանդարտ, ինչպէս իմ գանգուրներն են արտասւում, երբ մայիսեան գիշերային անձրևի կաթիլները թեթեւ խշշոցով խոտի վրայ են գլորւում նրանց վրայից:

Լուռ էր բանակի մի ծայրում երբեմն ձին էր խրխնձում, մըլտում՝ մերթ քնդ մերթ քնած մարդու կրծքից խուլ ձայն, կամ ծանր հառաչանք էր դուրս թռչում: Վերջին կուռում վիրաւորուածներից մէկը հեծում էր կաղնու տակ՝ ճիւղերից հիւսուած վրանում: Իսկ մարդագետինը պատող ծառերի յետեւ, աստղերի թոյլ լոյսով լուսաւորուած տարածութեան վրայ, երևում էին զինուած և անշարժ կանգնած պահակների կերպարանքները:

Ընկերները զրուցում էին, իրանց աստղերին նայելով, այն հեռու գալիք օրերի մասին, որոնց գալը դեռ հաստատ չէր և որոնք եթէ գան՝ կողողեն երկիրը սրբութեան և հանդստութեան ջրերով . . .

Կարօտով և յափշտակութեամբ, բուռն ոգևորութեամբ էին խօսում նրանք աշխարհի ապագայի մասին, որը, հարիւրաւոր տարիների կռիւներից, չարութիւններից և տանջանքներից յետոյ, փոխուելու է համաձայնութեան, սիրոյ և ուրախութեան դրախտի:

— Թէեւ կուռի առարկան անչափ թանգ և սուրբ է, բայց այս կուռում թափուած մարդկային արիւնը իբրեւ թոյն է հոռում երակների մէջ և հասցրած վէրքերը հասցնողներին վէրք պատճառում: Զայրոյթը, ցաւն ու մահը այն ուրուրներն են, որոնք սնւում են մարդկային յուսոյ, երջանկութեան և ուրախութեան դիակներով: Մարդկային չափ ցեղ, որ ինքն իր դէմ է սրում իր ճիւղանները, խեղճ ցեղ, որ այդչափ քիչ է ապրում, որի զաւակները փոխադարձաբար կարճում են իրար կեանք. Գժանխա ցեղ, որ ամեն կողմից վտանգուած է, որի զաւակները փոխադարձաբար սպառնում են իրար իրանց մարմնով և մաքով: Ո՛հ, երբ վերջապէս կփոխուի այս ամենը, և կփոխուի արդեօք երբ և իցէ: Ինչո՞ւ ես աւելի ուշ չձնուեցի, երբ աշխարհը փոխուած կլինէր, կամ աւելի վաղ, երբ անկարող կլինէի նախատեսել, որ աշխարհը կարող է այլ կերպ լինել . . . Եթէ այլ կերպ լինէին մարդիկ:

Բոպէական լուսթիւնից յետոյ նա տխուր ժպիտով յիշեց հին բանաստեղծի ոտանաւորը:

Աւանդութիւնն առում է, որ Պրոմէթէոսը նախնական կաւի մէջ, որ մարդկային բնութեան հիմք է ծառայում, ածեց ամեն դադանի յատկութիւններից մի մի կաթիլ, իսկ մարդութիւնը համեմեց դայլի ազահութեամբ և առիւծի կատաղութեամբ: Ահա՛ թէ ուր է զայրոյթի և վրեժառութեան այն բռնկումների պատճառը, որոնք սոսկալի տանջանքներով դիզում են մարդկանց գլխին. և ահա՛ թէ ինչն է պատճառը, որ հոյակապ շինութիւնները փլատակների են փոխում և թշնամու զօրքերը նուաճուած քաղաքների ամբողջիւնները գութանով վարում՝ արտի են փոխում:

— Հօրացի՞նք հարցրեց խօսողի ընկերը, և նոյն րոպէին զօրեղ բազկի ուժգին շարժումով ոտի ելաւ.

— Նուաճում՞ծ քաղաքների, կրկնեց միւսը և բացականչեց.

— Այժմ այլ կերպ լինել չի՛ կարող . . . նուաճուած քաղաքների . . . Այժմ կռիւր մի պարտականութիւն է . . .

Մեղ՞մ ձայնը հնչեց ի պատասխան այդ բուռն կոչի, հնչեց մճռական և համողումած ձայնով:

— Այժմ այլ կերպ լինել չի՛ կարող: Քանի բռնութիւնը գոյութիւն ունի, այնչափ սո՛ւրբ է զայրոյթը ընդդէմ բռնութեան. քանի անարդարութիւն է, այնչափ պիտի շարունակուէ կռիւր: Արեան և մահուան միջով, յուսալից կամ անյոյս, կռիւ պէտք է մղել երկրային դժոխքի դէմ յանուն երկրների, որը աշխարհ է իջնելու:

Այդպէս էին խօսում նրանք յաճախ գիշերային մթութեան մէջ, երբ բանակը քուն էր մտած, իսկ բանակի շուրջը աստղերի թոյլ լոյսով լուսաւորուած տարածութեան վրայ երևում էին զինուած պահակների սև կերպարանքները:

Վերջապէս հառաւ օրը . . . թխտենու շննջիւնը հետզհետէ աւելի և աւելի էր մեղմանում. վերջապէս . . . կարուեց: Նորա փոխարէն խօսեց միրուքաւոր զօրեղ կազնին.

— Վերջապէս հառաւ սարսափելի օրը. լուր բերեց հեռաւոր գիշերային խուղարկու պահակը . . .

Բացի բանակի շուրջն եղած մօտիկ պահապաններից նրանք ունէին նաև հեռաւոր գիշերաշրջիկ պահակախմբեր, որոնք լուրեր էին հասցնում այստեղ, տեղեկութիւններ, և նախազգուշացնում: Նրանց այստեղ լուրեր բերելը յիշեցնում էր առասպելական թագաւորազնին, որ, վամպիրներով լի տառասկոտ թիւերի և ահաւելի դրահոններով վնասոցող ճահճային եղէգնուանների միջով, առաջ է սլանում դէպի կախարդուած թագուհու դղեակը: Այդ սուրհանգակները երբեմն կորուստի

էին մատնուում վամպիրներին դրկում համ գրականի երախում,
երբեմն էլ հասնում էին իրենց նպատակին:

Հեռուից լսելի էր արգէն անտառի միջով արշաւող ձիու
գոմիւնը:

— Պարօշն ի՞նչ է:

— Յուսի՛վ համ անյոյս:

Մարգագետնում՝ երեսը քրտինքով ծածկուած ուժառ-
պառ ձիու վրայ երեսաց երիտասարդ ձիաւորը: Միջօրէի տօթը
տոչորում էր նրան: Մի քանի հոգի միաձայն բացականչեցին:

— Հա՛, Կալիստն է, Կալիստը: Հը՛, ի՞նչ կայ:

Բայց հեծեալը ողջոյնի, պատասխանի ժամանակ չունէր:
Նա անմիջապէս ցած թռաւ ձիուց:

— Ո՞րտեղ է հրամանատարը: շա՛ւտ արէք, տարէ՛ք ինձ
նրա մօտ: Հրամանատարի ազիւտանտն ու ռազմական պօստի
սուրհանդակը միասին մօտն առաջնորդի վրանը:

Բանակում լռութիւն տիրեց: Այգպիսի արտաքուստ
խաղաղ, իսկ ներքուստ դղրդացող լռութեամբ համակուած է
լինում բնութիւնը փոթորիկի նախավայրկեանին, որը վրայ է
հասնում մրբիկներով և շանթի հարուածներով:

Շուտով առաջնորդի վրանը մօտն նրա հրամանով հեծե-
լաղօրի հրամանատարն ու երկու ուրիշ ընկերներ, որոնք քիչ
թէ շատ փորձուած էին ռազմական գործում: Սկսուեցաւ խոր-
հրդակցութիւնը:

Երկար սպասեցին: Վերջապէս Ռոմուալդ Տրաուզուտը
դուրս եկաւ վրանից և բոլորին յայտնեց ստացուած լուրերի
մասին:

Այդ լուրերի մէջ լսուում էր մօտիկ կռուի որսաք... Մա-
հուան հոտ փչեց:

Մօտենում է ահագին զօրքը, չորս կողմից շրջապատում
անտառը: Նրա հետեակ և ձիաւոր շարքերը ազմկալից գետերի
նման ողողում են անտառը: Ծառերի անտառի միջով շարժ-
ւում է տէգերի, հրացանների, սուլինների անտառը: Մի երկու
ժամից յետոյ նրանք այստեղ կլինին: Սուրհանդակն այդ լուրը
բերեց երկար, դժուարին ճանապարհներով, բայց այնու ամե-
նայնիւ էլի ժամանակին բերեց: Հարիւր հրացան մէկ հրացանի՝
հարիւր նիզակ մէկ նիզակի դէմ: Այգպէս է հերեաթների մէջ:
Սակայն նոյնը պատահում է և իրականութեան մէջ: Երկիւղ
կը կրեն արդեօք նրանք այդ իրականութիւնից: Սակայն ուլբեր
են նրանք: Է՛հ որ նրանք թոկի ոյժով կռուի արեան դաշաք
քաշ առած սարուկներ չեն: Նրանք կամաւորներ են, որոնք,
ուրախութեամբ են մատուցանում իրենց զոհը բարձր սեղանին:

V

Նրանցից անբաժան է սխրագործութեան և զոհողութեան ոգին, անբաժան է և այն սիրոյ ոգին որ նրանց այստեղ մղեց: Մեռնողները իրենք սերմանող կլինին, որոնք իրենց իբրեւ հատիկ կնեւեն հողի մէջ ապագայ հունձի համար: Ո՛չ մի բան է զուր չի կորչում. այսօրուայ պատնէշները վաղուայ յաղթողների համար կաճեն՝ զէնք և պաշտպան կդառնան. նրանք կկարեն իրենց բոլոր ոյժերը. իրենց անվեհերութեան, սխրագործութեան անկողնութեան ամբողջ եռանդը, որպէս զի յաղթեն թշնամիներին. նրանց մարտական կոչը կլինի՝ յանուն հայրենիքի և Աստուծոյ. այդ հոգով նրանք կնետուին կռուի մէջ — կամ յաղթութիւն կամ մահ:

Այդպէս խօսեց առաջնորդը. նրա հնչեղ, կարճ խօսքերը ծայրէ ի ծայր լցրին ամբողջ բանակը. այդ խօսքերը հետզհետէ աւելի և աւելի զօրեղանում, աւելի և աւելի կրակ ստանում և շանթերի նման թափւում էին շքապատողների գլխին. մինչև որ վերջապէս նրանք մարդագէտնի ծաղիկների նման ալեկոծուեցան, և հարիւրաւոր լայնացած կրճերից դուրս թռաւ ցնծութեան մի զօրեղ աղաղակ:

Այնուհետեւ զղրդաց, եռաց ամեն ինչ. ձիերի թամբերը, դէնքերի մաքրերը, զօրախմբերի կոչը, շարքերի կազմելը, բարձրաձայն հրամաններն ու մեղմ կարգադրութիւնները... Կեանքն եռում էր, հնչում էին ձայներ, լսւում էին սմբակների դողիւն. դէնքերը փայլփլում էին տօթ և արեւի լոյսով լի օդի մէջ:

Ռազմական պօստի սուրհանդակը պէտք է վերադառնար նոյն երկար և դժուարին ճանապարհով: Սակայն նախ քան ճանապարհ ընկնելը՝ նա կանգնացրեց իր ձին արդէն կազմուած հետեակ շարքերից մէկի առաջ և, «Քրոջից», կարճ խօսքն արտասանելով, յանձնեց ամենից մանկահասակին մը փոքրիկ էր, այնչափ փոքր, որ դժուարութեամբ կարելի կլինէր նկատել:

Դա մի փոքրիկ թղթի կտոր էր, ամբողջապէս գրուած և այնպէս փոքր ծալուած, որ հարկաւոր դէպքում հեշտութեամբ կարելի լինէր կուլ տալ: Այն ժամանակ դրօնից այդպիսի՝ նամակներ էին ուղարկւում բանակը:

Հեծելագնդի հրամանատարը արաբական գեղեցիկ նժոյգը տակին անցաւ Տարլովսիու մօտով և գլխով նշան անելով՝ հարցրեց.

— Պաննա Անէկայից է:

Նրանք փոխադարձաբար իրար նայեցին և երկուսի երեսին էլ փպիտը խաղաց: Դա մի ծաղիկ էր հեռուից կոյսի ձեռքով

նեառուած այդ բաց շիրիմների վրայ: Ի՞նչ էր դրել նա. այդ րոպէին եղբայրը չիմացաւ: Բարձրաձայն հրամանը հնչեց, և նա շտապով թափեց թղթիկը իր կրծքի վրայ. կիմանալով արդեօք երբ և ինչէ՞նա այդ թղթի բովանդակութիւնը:

Ապա նրանք նախկին կարգով, խորը լռութեամբ շարժուեցան այդտեղից: Դատարկացած մարդագետնի վրայ մնացին միայն կոխկրտուած խոտը, մեռնող ծաղիկներն ու դատարկ վրանները: Իմ՝ ոտների տակ գտնուած վիրաւորների վրանն էլ նրանց մեկնելու այդ ժամին նոյնպէս դատարկ էր, ինչպէս և միւսները. սակայն շուտով նա նորից պէտք է լցուէր:

Ծրագրին ըստ երևութին վարպետօրէն և խիստ ճարպիկ ձևով էր կազմուած. պաշտպանութիւնը տեղի պիտի ունենար յարձակման հետ միաժամանակ: Դարան մտածները թագ էին կացել աչքի համար աննկատելի անտառի խիտ մասում. խիկ աւելի բաց տեղերում ամեն մի ծառի յետևը թագ էր կացած հրացանի խողովակ. մամուռի, ձարխոտի ամեն մի ծածկոցի տակ, ամեն ոտուերախիտ ճիւղերի մէջ թագ էին կացած մերկացրած սրեր:

Տարօրինակ տեսք ունէր այդ ամենը. ասում եմ քեզ, արագասլաց քամի, դա մի տարօրինակ տեսարան էր. մռայլ լուռ սպասողութեան մէջ քարացած դէմքեր էին դրանք, ծաղիկներով դարդարուած անտառի կանաչի՝ ոսկիների մայիսեան ընձիւղների մէջ. այն ոսկիների, որոնք տոչորող տօթի լուռութեամբ վեր էին բարձրացրել իրենց պայծառ երկճիւղ շիւղերը:

Օդի մէջ չէր լսուում թռչունների ծլվլոցը. նրանք լիախել էին երկիւղից, և միայն մի քանի հարիւր մսրդկային կրծքերի բուռն և անհանգիստ շնչառութիւնն էր զգացուում:

Վերջապէս անտառի խորքից մօտենալ ոկտեց հետզհետէ աւելի և աւելի մեծացող աղմուկը... Նա՛, այդ աղմուկը, մեծանում, մօտենում էր, զօրեղանում էր հետզհետէ աւելի և աւելի... Թուում էր թէ օդի միջով թռչելիս, կամ անտառի միջով՝ գետնով սողոկելիս լինէր մի ինչ որ սարսափելի բան...

Բայց դեռ ևս ոչինչ չէր նկատուում...
— Ուշադրութիւն, գէնքը դատարանի՛ր.

Այս մօտիկ, հէնց քամակիս արձակուած հրամանին հետևեց հեռուից մի ուրիշ կտրուկ և հրամայողական ձայն:

Եւ արդէն նկատելի դարձաւ...

Գորշագոյն ահագին մաստան դժուարութեամբ, դանդաղ կերպով շարժուում էր խիտ ծառերի միջով, մացառի ճկուն ոտներով ծածկուած ու ոչորուն բոյսերի ցանցով պատած դեանի վրայով. նա դժուարանում էր առաջ անցնել. նրա քայլերի

աղմուկի մէջ լսուում էր կոտորատուող ճիւղերի ճարճատիւնն ու կացնի հարուածը:

Վերջապէս բոլորովին պարզ տեսանելի դարձաւ... Եւ ապա... ծառերի յետեւը, թփուտների մէջ բախտեցին, թընդացին յաճախակի, առանձին, իրար արագութեամբ հետեւող հրացանաղարկեր. վայրկենապէս ցրուել սկսեցին ծառերի և թփուտների մէջ կարճ հրային կայծերի ամբողջ փնջեր:

Շարժուող գորշագոյն մասսայի կողմից և պատասխան թնդաց և դզրդաց զօրեղ տեւական հարուածք, և անմիջապէս բարձրացան այդտեղից ծխի թանձր քուլաներ: Բաւականին տարածութիւն ընած հատ ու կտոր հրացանաձգութիւն ներին պատասխանում էին խմբական ծանր ռազմական համադարկերը: Դա երկու բոլորովին տարբեր որոտների խօսակցութիւն էր. և այդ հնչիւնների երկիւղից դողում էին անտառի ամենազօրեղ ծառերը:

Արդեօք երկար տեւեց այդ Այո՛ երկար, ժամերը սահում էին իրար յետեւից:

Ամեն անգամ՝ երբ ծխի եթեր ծովը մի բոպէ երկու մասի էր բաժանւում, երկու կողմից էլ հեռւում և մօտիկ երեւում էին մարդկային կերպարանքներ սև ստուերների պէս ընկած մամուռների և գանգուր կանաչների վրայ:

Երկու կողմից էլ ղեկներ էին գլորւում. սակայն ղեկն չէին բոլոր ընկածները: Այստեղից ոչ հեռու պոստերի մէջ ընկաւ ու ձգուեց փոքրիկ ճարլովսկին. բայց նա դեռ կենդանի էր...

Կռուի հէնց սկզբից, մի ծնկան երկճիւղ լատենու յետեւ տեղաւորուելով՝ նա լցնում էր հրացանը մոլի, արագութեամբ և ռազմական կեանքում ձեռք բերած հմտութեամբ: Կարճեռ նա երբէք չէր էլ մտածել այն ժամանակի մօտին, երբ աշխարհի վրայ պիտի թագաւորէր յաւիտենական խաղաղութիւնը. կարճեռ նա երբէք բանաստեղծի բերանով չէր նղովել մարդու սրտի մէջ կաթեցրած առիւծային կատաղութեան շիթը... Ինչ որ առիւծային կամ վագրային բան էր փայլում նրա հրավառ կապոյտ աչքերում և արտացոլում էր նրա լարուած ուշադրութիւնից կնճռոտած դէմքին ու յամառութիւնից դաժանացած ճակատին:

Ցանկարծ ծխի գորշ քուլաների միջով, սև մեղուի պէս մի բան վրայ հասաւ և մխուեց նրա ձեռքը: Նա փորձեց ոտի կանգնել... երեւաց և ընկաւ բարձր պուտերի մէջ: Սակայն դա կենդանի էր. և մի քանի բոպէից յետոյ երկու զոյգ զօրեղ բազուկներ բարձրացրին սրան արնեշաղախ պուտերի միջից և

տարան իմ ոտները տակ գտնուած վրանը: — Վրանն այլ ևս դատարկ չէր:

Կանաչ ոտերից ճիւսած բարձր ծածկի տակ, մամուռի և պուտերի փռուածքի վրայ, պառկած էին մի քանի տասնեակ մարդիկ. սե մեղուները նրանց մէջ էլ էին խրել իրենց խայթոցները: Երկու հոգի, հոգատար դէմքով, քրտինքի կաթիլները ճակատին շարունակ կռանում էին մէկից միւսին անցնելով. դրանք զօրաբանակի բժիշկներն էին:

Այդ միջոցին տօթը մարգագետնի շուրջը աւելի ևս սաստկանում էր. հրացանների կրակը հետզհետէ աւելի արագանում, տեական դառնում ու խտանում էր: Մարդկային գորշ մաստան այնքան մօտ էր արդէն, որ հասարակ աչքով կարելի էր որոշել առանձին կերպարանքներ, դէմքեր զգեստ ու զէնքեր: Անշեղ, անյողգող հաշուառութեամբ նա աւելի էր կորացնում իր կիսաշրջանը, հետզհետէ շրջափակում մարգագետինը և առջ շարժւում: Երկու կողմն էլ արդէն իրար են հանգիպել երես առ երես, և կուրծք կրծքի տալով կռուի բռնուել:

Հետզհետէ այստեղ ամեն ինչ աւելի խտանում, սոսկալի, արիւնոտ և կատաղի դառնում...

Իժոխք, ասում եմ քեզ, արագաուլաց Քամի, մի զարհուրելի դժոխք էր եռում այստեղ, այս խաղաղ, անուշաբոյր, ծաղկալից կուսական անտառի դրախտում... Մարդկային դժոխք...

Թւում էր՝ այստեղ կատարուածից աւելի սարսափելի բան չկնէլ չէր կարող ամբողջ երկրագնդի վրայ. և սակայն...

Եթէ դ՛ու, արագախաղաց Քամի, դիտում ես մարդկանց, երբէք մի՛ ասա, այս ինչ տեղ է նրանց եղերականի սահմանը. սրովհետեւ ամբողջ աշխարհում ոչ ոք չի կարող գուշակել կամ գտնել այն ամենաբարձր մակերևոյթը, ուր հասնել կարող է նրանց եղերակ սնր, նրանց ոճրագործութիւններն ու անզուգական տանջանքները:

Եւ ահա...

Խիտ լաստենիների և բարդիների յետեից հէնց այն, տեսնում ես, դիմացս աճող բարդու քամակից, թփուաների միջից երևաց հեծելաճօրի մի գունդ, գլխավերեք երկար սուլիններից անտառ կաղմելով, ձիերի մէջքին կպած, սուր ճիւղ արձակելով, նրանք ուղանում էին դատարկ դաշտի միջով դէպի այդ վրանը: Տեսնելով մարդկանցով լի վրանը նրանք ուղիղ այնտեղ դիմեցին: Այնտեղ պառկած էին ուժից ու զէնքից ընկած վիրաւորներ, և նրանց գլխին կռացած աշխատում էին բժիշկներ:

Սուկիններով ղենուած արագընթաց ձկների վրայ հռացած սլանուած էին ձիաւորները սուր ճիչ արձակելով, աղմուկան վառօդից խանձուած դէմքերով, և... առիւծի կատաղութիւն էր եռում նրանց երակներում.,

Յանկարծ յետեւիցս հնչուեցաւ կռուի աղմուկը խլացնող պողպատի ձայնը.

— Վերուորներին օգնութեան, յառաջ հեծելագունդ:

Մի տկոթարթում իրենց ղեկավարի առաջնորդութեամբ հեծելագունդը դաշտ դուրս ելաւ: Դժոխային ծխից սեւացած, յոգնած ձկների վրայ, հեծեալները ծառերի ու թփուտների յետեւից դուրս թռան և մերկացրած սրերը բարձրացրած նրանց դէմ ընթացան. . .

Արեւն արդէն արեւմուտք էր թեքւում և ծխի մըջով շիկացած պղնձի կէտի կարմիր լոյս էր արձակում: Մուգ կարմիր, մարած ու մռայլ լոյսն ընկել էր արշաւող ձիաւորների վրայ լուսաւորում էր նրանց արեւառ դէմքերն ու մերկացրած սրերը: Այդպիսի արեւի ճառագայթներով լուսաւորուած՝ նրանք հասան թշնամիներով շրջապատուած վրանը: Ճիւղերից հիւսած բարակ պատը խախտուել էր արդէն: Ուրսափելի նեղուածք էր տիրում, ուրսափելի ողբ ու կոծ էր հնչում: Ամբողջ թափով ճեղքեցին ամբողքը, աջ ու ձախ սրի հարուածներ, ատրճանակի տրաքոցներ տեղալով: Հեծելագնդի սեւհեր առաջնորդը, նման հրեղէն սուրը ձեռին Հրեշտակին առաջինը խուժեց վրանը և... կանգ առաւ, կարծես ձին գետին մտնեցաւ:

Աստուած իմ, վրանում այլ ևս չկային ո՛չ վերաւորներ և ո՛չ էլ բժիշկներ. կային արնաքամ դիակներ, որոնք նորանոր վէրքեր էին ստանում. նրանցից ոմանք շունչը փչել՝ միւսները դեռ ևս խռաօցնում էին հողեարբի ջղաձգութիւնների մէջ: Մեռնողների այս կոտորածի դաշտում իր շունչն էր փչում նաև վերջինը: Մի քանի սուկինների ծայրին ցցած, օդի մէջ բարձրացրած, իր՝ թաշկինակի պէս սպիտակ, դէմքը դէմ էր արել փոքրիկ Տարլովսկին արեւի մուգ կարմիր փայլին: Այս նահատակ դէմքը մարող աչքերով, կարմիր արնոտ շերտով ոսկէգոյն մազերից սկսած մինչև ջղաձգաբար ծամածռուող շուրթերը, այնուամենայնիւ ճանաչեց իր ընկերոջը: Մեռնողը բազկի արագ շարժումով դեցեց նրան մի կարմիր բան, իսկ մարող ձայնը կանչեց.

— Եադմին, քրոջս:

Վերջին նուէրը, վերջին մտածմունքը, վերջին խօսքն էր այդ: Կարմիր թռչունի պէս իջաւ արնեշաղախ թաշկինակը

փախչում, ծլկւում էր փոքրիկ նապաստակը՝ ձեան վրայ թողնելով համր հետքերի զիգզագներ: Եւ այսպէս անվերջ դարուն ու ձմեռ յաջորդում էին իրար:

Երկու բան միայն անփոփոխ էր մնում. նախ՝ միայնութիւնն էր, որ այստեղ խոր լռութեան մէջ համակել էր համայն բնութիւնը երկնքից երկիր. և երկրորդ՝ շարունակ ու հող ժամանակի անմահ հոսանքը, որ անդադար կրկնում էր՝ vae victis; vae victis! vae victis (վայ յաղթուածներին) . . .

Արագասւայ Բամին այլ ևս չէր ողբում. նրա բիւրեղ մարմինը հետզհետէ տարածւում էր գերեզմանի հողաթմբի վրայ, աւելի և աւելի բարձր ուժգին ու հզօր:

Բամին ոտքի ելաւ և օրօրուող սեան պէս ձգուեց աւելի և աւելի բարձր նախ մինչև ծառերի կատարները և ապա նրանցից էլ վեր շատ վեր, երկրի վրայ ամենայն ուժգնութեամբ թափահարուող թևերի՝ ցատկոտ աղմուկով, նման տարդոտայնի ահագին ցանցի պէս սփռուած հերարձակ մազերի, ցանցի, որ հազար ու մի զիզներով աչք էր խտտեցնում:

Վերջապէս բարձր զգացումն, անհամար աստղերի արտափայլումով առկայծուած, տարածեց նա իր եթեր լայն թևերը և անտառը թնդացրեց իր հզօր կոշով:

— Gloria victis!

Գերեզմանի թմբից բաժանուեց, բարձրացաւ անտառի վրայ մըրկի արհաւիրքով զարնուեց մռայլ երկնքին, թարթող աստղերին, արծաթափայլ ծիր կաթին ե բացահանչեց.

— Gloria victis!

Նա կրկին իջաւ երկրի վրայ, և, անհանգիստ, ցատկոտ ու սրբազան կատաղութեամբ համակուած՝ խաւարի աղմկող փոթորկի պէս պատուեց դաշտերի ջրերի ու անտառների քաղաքների ու գիւղերի վրայ տարածուած օդը և, երկրադունդը պատող, օդային տարածութիւնը թևակոխող ու կրկին սարսող ձայնով, հնչեցրեց.

— Gloria victis!

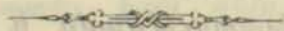
Այս կոչը լսելով՝ զարմանում էին դաշտերը, ջրերը, անտառները, գիւղերն ու քաղաքները, զարմանում էին երկրագունդն ու եթեր տարածութիւնը և զարմանալով հարցնում ի՞նչ է, որ աշխարհին յայտարարում է այս խոշոր անլուր-երեւակայական և անսպասելի նորութիւնը. արդեօք հեքեաթը չէ՞, որ թևառած թռչում է և գիշերներն աշխարհին պատմել է սկսում զարմանալի բաներ. թէ՞ միւս մոլորակներից վերնե-

տուած ոգիներն են այդ աղբարարողը, և կամ երազ ցնորը, ներք չէ՞ն, կամ անմարմին տեսիլները՝ ուրուականները: Եւ ի՛նչ է յայտարարում այդ ձայնը. արդեօք աշխարհի վերածնունթի՞նք, թէ՞ կործանումը:

Եւ արագասլաց Քամին սաւառնում էր ու սաւառնում անյայտ, անանուն, անտառային հոկայ գերեզմանից աւելի հեռու, և ամենուրեք, — թէ՛ տարածութեան, թէ՛ հեռաւորութեան, թէ՛ ժամանակին, թէ՛ յիշողութեան, և թէ՛ սրտերին, իւր հետ տանում է հեռաւոր ապագայի յաղթանակով հնչող հզօր կոչը.

— Gloria victis.

Ն. Քիւրդեանց.

* * *

Սիրտս թռաւ երկինքն ի վեր
Ինչպէս մրրիկ ու կայծակ.
Հոգիս առաւ արծուի թևեր,
Վեր սլացաւ համարձակ.

Անհունի մէջ՝ լազուր ծովում,
Որ ծայր չունի ու սահման,
Սիրտս ազատ, անվախ լողում,
Ափ է վազում անսասան:

Եւ իմ հոգին նրան ընկեր
Ճիգ է թափում քաջի պէս,
Սուրում, թռչում և անվեհեր
Ճեղքում ալիք փրփրադէզ...

Յարութիւն Պետրոսեան

1908 թ. 18 Ապրիլի

